

Téglás János

*Mozaikok a Baumgarten alapítvány történetéből*¹

1. A végrendelet

„...VAGYONOMAT, EGY A NEVEMET VISELŐ
ÖRÖKALAPÍTVÁNYNAK HAGYOMÁNYOZOM”

Baumgarten Ferenc Ferdinánd 1923. október 17-én kelt, „a szűkölködő magyar írók anyagi gondjainak enyhítésé”-re tett végrendeletével megteremtette a múlt századi magyar irodalom legjelentősebb magánalapítványát. Vagyonának a kezelését és az alapítvány megszervezését, működési szabályainak kidolgozását nem az államra, vagy a Magyar Tudományos Akadémiára, esetleg egy irodalmi (Kisfaludy, illetve Petőfi) társaságra, hanem – a magyar alapítványok történetében páratlan módon – két általa tisztelt emberre, a szeretve bámult magyar költőre, Babits Mihályra és legjobb barátjára, egykori iskolatársára, dr. Basch Lóránt ügyvédre bízta.

A hagyaték feletti rendelkezés, a főfelügyeleti jog – a hazai törvények szerint – a kultuszminiszternek alárendelt Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóságot illette meg. Ez a szerv az alapítványok jogügyeiben, működési szabályainak kidolgozásában adott *tanácsokat*, és a közigazgatási hatóságok előtt, valamint peres ügyekben a bíróságon képviselte az érdekeit.

Magyarországon fekvő minden ingó és ingatlan vagyonomat, egy a nevet viselő örök alapítványnak hagyományozom, melynek céljául szűkölködő magyar írók anyagi gondjainak enyhítését tűzöm ki.

Ezen alapítvány létesítésénél nem a tehetség jutalmazása lebeg szemem előtt, hanem olyan komoly törekvésű – akár szépirodalmat, akár a tudományt művelő – magyar írók hathatós támogatása, akik minden vallási, faji és társadal-

¹ Részletek a készülő *Mozaikok a Baumgarten Alapítvány történetéből* című könyvből. – A cikkben említett dokumentumok *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917–1941.*, I–III. Szerk. Téglás János. Bp., Argumentum Kiadó, 2004. (BAD I–III.); és *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1941–1951.* IV–V. , Szerk. Téglás János, Argumentum Kiadó, 2007. (BAD IV–V.) című gyűjteményben található.

mi előítéletlőtől mentesek, és csakis eszményi célokat szolgálnak, és személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén, anyagiakban szükségét szenvednek.

Az alapítvány vagyonának állaga soha ne legyen csorbítható és annak csakis a jövedelme fordíttassék a fentírt cél elérésére.

Az alapító oklevél megállapítására Babits Mihályt (Budapest, VIII. Reviczky utca 7.), a szeretve bámult magyar költőt, és Basch Lórántot (Budapest, V. Balaton u. 2.), legjobb barátomat kérem fel, és rájuk bízom különösen, hogy ők határozzák meg az alapítványi vagyon kezelésének mikéntjét, az alapítvány jövedelméből történő részesítés összes módozatait, az alapítvány szervezetét és külső képviseletét és a támogatásban részesülő írók kiválasztását. Az alapítvány kuratóriuma ő belőlük álljon, és ők jelöljék ki utódaikat.

Ha közülük az író, vagy csak az ügyvéd élne, az író egy ügyvédet, az ügyvéd egy íróval válasszon ki maga mellé társul a fenti teendőik ellátására.

Az alapítvány jövedelmének egynegyede egyenlő részben Babits Mihályt és Basch Lórántot illesse. Ez az intézkedés nem vonatkozik az ő hivatalbeli utódaikra.

Ezzel berekesztem saját kezűleg írt végrendeletemet.

Kelt Budapesten, 1923. október 17-én.

Baumgarten Ferenc s. k.²

1927. február 28-án leltározták Baumgarten Ferenc magyarországi hagyatékát, ingó és ingatlan vagyonát. A jegyzőkönyv³ szerint a Sas u. 1. számú háromemeletes sarokház *becsült értéke* 800 000 P, a hátrahagyott értékpapíroké pedig 129 692 P. Ebből a végrendelkező tátrafüredi gyógyításának, valamint temetési költségeinek, továbbá az adó- és folyószámla-tartozásainak (összesen 76 660 P) levonása után tisztán 853 032 P maradt, (mely a két hónappal korábbi magyar pénzre átszámítva közel 107 milliárd papírkorona volt). Ez képezte az alapítvány „csorbíthatatlanul fenntartandó” vagyonát. Ennek az évi jövedelméből, mely a bérleti díjból és a kamatból tevődött össze, húsz esztendő alatt – 1929 és 1949 között – 126 író tüntettek ki egy vagy több alkalommal, és az irodalom sok nélkülöző képviselőjének – számuk a hiányos kimutatások miatt meghatározhatatlan – adtak segílyt.

*Az Alapítvány háza, Sas u. 1.
(Budapesti Látogatók Lapja, 1890. 9. 20.)*

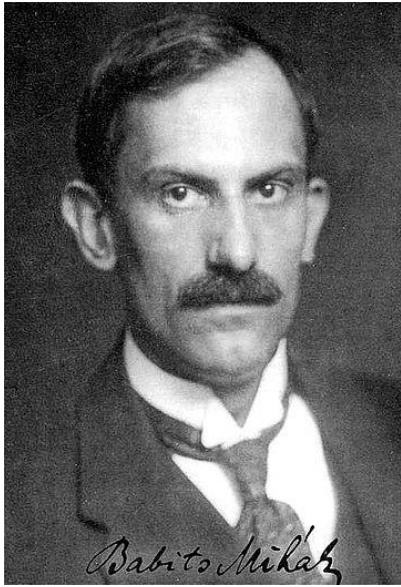
² Budapest Főváros Levéltára VII. 12. b. = BAD V. 218.

³ Budapest Főváros Levéltára VII. 12. b = BAD V. 224–227.

A Baumgarten-díj nem csak pénzt jelentett, hanem erkölcsi elismerést is, egy széles látókörű, európai gondolkodású, humanista szellemű költő, majd az örökségét átvevő kör megbecsülését.

A VÉGRENDELET FOGADTATÁSA

Az evangélikus vallású alapító zsidó származása, valamint hagyatékának nagy értéke, a díjazás feltételeinek körvonalazása és a kurátorok korlátlan döntési joga miatt az alapítvány születésétől kezdve támadások kereszttüzében állt. A sajtóban indulatos, gyakran goromba hangvételű

cikkek kísérték tevékenységét, a parlamentben politikusok bírálták, 1949-ben még az MDP Politikai Bizottságának Rákosi Mátyás részvételével megtartott ülésén is foglalkoztak a Baumgarten-díjban részesítendő írók „kijavított” névsorával. A kritikusok között szép számmal akadtak írók, mellőzött írók is, a vádaskodók nem kímélték a kurátorok személyét sem. – Az első, a legveszélyesebb ellenség azonban a Baumgarten család volt, mert a két fivér (Sándor Dénes és Ignác) nem fogadta el a végrendeletet, támadást indított halott bátyjuk személye és testamentuma ellen, maguknak

követelték a magyar íróknak szánt vagyont.

A végrendelet február 2-i nyilvánosságra hozása után – amikor még sem a segítségnyújtás módja és formája, sem feltételei nem voltak kidolgozva – kezdetét veszi a segélyért folyamodók rohama. Ismert és kevésbé ismert írók levélben, telefonon vagy személyesen fordultak támogatásért a kurátorokhoz. Talán nem túloz a korabeli újság egyik cikkének címe: „Babits Mihály nem mer kimozdulni hazulról, mert megrohanják a Baumgarten-igénylők”.⁴ Az első segélyt kérő levelet⁵ még Baumgarten Ferenc temetése előtt három nappal adta postára Szarvason Nagy Emma költő, polgári iskolai tanár, a temetés napján pedig Nina von Rosenberg kért anyagi támogatást unokaöccse, Déry Tibor számára, ugyanekkor Párizsból Révész Béla is írt ösztöndíjért folyamodó „félénk” sorokat Babitsnak. Az évtizedek során több száz írásos kérelem érkezett a gondnokokhoz (elsősorban Babitshoz!), ők azonban hosszú ideig nem tudnak segíteni, mert az alapítvány csak másfél év múlva, 1928 nyaratól

⁴ Magyarország 1927. február 16. = BAD I. 133–134.

⁵ Segélykérő levelek: BAD I. 77–79, 104–106.

működhetett törvényesen, ezután rendelkezett szabadon a hagyatékka a kuratórium. Az első 1000 pengős kiemelt segélyt a súlyos betegségben szenvedő Tóth Árpád kapta 1928. szeptember 6-án, néhány héttel a halála (november 7.) előtt. (A következő napokban, szeptember 25-én és október 29-én, még 1500 pengőt utaltak ki neki!) Az utolsó segélykérő levelet két hónappal az alapítvány államosítása előtt, 1950. augusztus 5-én küldte a 68 éves Komjáthy Győző. Az utolsó 2500 forintos segélyt pedig augusztus 15-én vette át Szabó Lőrinc.

A kérelmezők hosszú oldalakon részletezték megélhetési gondjait, szegénységüket, betegségüket, mely írói munkájuk legfőbb akadálya. Egyesek szemérmesen, alázatosan vagy éppen követelőzve jelezték igényüket, de voltak olyanok is, akiket a nyomor és a kétségbeesés ilyen sorok írására készítetett: ha nem érkezik segítség „halálba muszáj küldenem magam”; „Az öngyilkosság borzalmas réme néz velem szembe...”; „válasza élet - vagy halálosztás lesz...”.

Basch Lóránt, Babits Mihály

A segélyezendőek kiválasztása nagy lelki megterhelést jelentett a kurátorok számára, döntésük pedig több esetben sértődést, haragot váltott ki. Sok íróknak küldtek pénzt, de az alapítvány korlátozott anyagi lehetőségei miatt nem tudtak mindig és mindenkinek segíteni, az irodalommal műkedvelői

szinten foglalkozókat nem is akarták támogatni, még akkor sem, ha politikusok vagy egyházi méltóságok pártfogolták őket.

A korabeli lapok⁶ nagy része örömmel fogadja a magyar írók javára létrehozott alapítványt, melytől az alkotók nyomorának enyhítését és színvonalas művek születését várják. Néhányan azonban a díjazás formájával nem értenek egyet, és a pénzösszeg felhasználását másképp képzelik el. Szép Ernő szerint a kiosztásra szánt jövedelmet nem kellene tíz vagy több gerezdre osztani, helyesebb volna évente csak egy író, egy

⁶ Az idézett cikkek: Szép Ernő: *Az író meg az a kis pénz*, Újság 1927. január 27. = BAD I. 113–115.; Ignó: *A húszkoronás irodalom...*, Magyar Hírlap 1929. január 13. = BAD I. 460–464.; Kállay Miklós: *Irodalmi díj hitelbe*, Nemzeti Újság 1927. január 30. =BAD I. 114–117.; Laziczius Gyula: *Nyílt levél Babits Mihályhoz*, Horizont 1927. július. = BAD I. 200–203.; Márai Sándor: *Csinálják meg a magyar Goncourt-díjat!* Újság 1929. január 13.

költő és egy tudós jutalmazására fordítani. Ezzel megteremthetnénk a magyar Nobel-díjat. Ignótus is azt kifogásolja, hogy nem használták ki a ritka alkalmat, és csak „segélyalapot” hoztak létre a hagyatékából, pedig Nobel-díjra lett volna szükség, melynek az összege tényleg függetlenné tenné az írókat hosszú időre. Kállay Miklós abban reménykedik, hogy az előlegül kapott „tehetség hitel” jelentős munkák születéséhez járul hozzá, és előbb-utóbb minden talentum megkapja. Laziczius Gyula azt javasolja, hogy „alapítványi járadék helyett alapítványi kiadó” létrehozásával támogassák az írókat. Évente tíz-tizenöt becsületesen megírt könyv megjelentetése hatalmas művészi eredmény lenne, s ha köztük akadna üzleti sikert hozó alkotás is, ez még anyagi hasznot is hozhatna. Márai Sándor a magyar Goncourt-díj megalapításának örülne a legjobban, mert egy Goncourt-díjjal megkoronázott mű minden esztendőben egy ismeretlen író karrierjét indíthatná el.

A jobboldali sajtót megbotránkozttatta az alapító végakarataának második mondata. A Magyarország, Miltay István lapja szeptember 7-én azt hangoztatja, hogy a „kozmpolita írók kitenyésztésére” létesített alapítvány pénzzel akarja „megvásárolni a magyar írók lelkét és lelkiismeretét” és rombolni a „magyar nép történelmi értékeit, fajiságának, előkelő úri erkölcsének legbájosabb és legszentebb megnyilatkozásait”.⁷ A cikk folytatásában az olvasható, hogy Baumgarten Ferenc végrendeletében „öngyilkos marsrutát” tűzött ki a magyar írók elé, és csak azt engedi élni, aki tehetségre való tekintet nélkül „a vallás és a faj eleven valóságát, a társadalom felfakadó sebét a szabadkőműves páholyok és a zsidó pénzszekrények fölényes kozmpolitizmusával és céltudatos, önző szenvtelenségével tudja nézni.” A végrendeletnek ezzel a mondatával Szabó Dezső is elégedetlen, szerinte „Csak az eunuchok, kerítők és szajhák mentesek »minden világnézeti és politikai elfogultságtól«, ezért azt tanácsolja, hogy Baumgarten végrendeletének „beteg feltételeit még az emlékezetünkben is töröljük ki. A díjak elosztásánál sohase figyeljünk egyébre: mint a magyar szellemi fejlődés mély imperatívuszaira, a magyar lélek orgánikus szükségeire.”⁸ Szabó Dezső szerint Baumgarten a Magyarországon szerzett családi vagyonból a ráeső örökséget nem a zsidó, hanem a magyar írókra hagyta, ezzel „az egyetemes magyar szellemi élet tényezőjévé” akart válni. A végrendelet írása közben azonban feltámadt benne az „időtlen ősi elfogultság, ... a végtelen szeretet fajtája iránt. ... Ez a végrendelet, mely faji elfogulatlanságot követel a szegény

⁷ *Meg akarják semmisíteni Baumgarten Ferenc végrendeletét, amely kozmpolita írók kitenyésztésére tízmilliárdos alapítványt létesített*, Magyar Hírlap 1927. január 27. = BAD I. 239–242.

⁸ Szabó Dezső: *Tavaszi Levél. Kilencedik levél: A Baumgarten-courée*, Előrs 1928. július 29. = BAD I. 342–351.

íróktól, ... izzó faji elfogultságnak a gyümölcse.” Az éhség megszüntetésében reménykedő magyar írótól pedig meghunyászkodást, és a magyar faj „minden rabló étvágynak” való néma kiszolgáltatását várja el. Ezzel veszélyezteti azt, hogy a magyarság számarányának megfelelően érvényesüljön saját hazájában. Antiszemita megjegyzései közben lekicsinylő, sértegető megjegyzéseket tesz „Babits Bisi”-re is.

A kétkedő, gyakran rosszindulatú bírálatokra, a segítőkész javaslatokra csak az első díjkiosztó ünnepségen próbál válaszolni⁹ Babits. Tisztában van vele, hogy „Ez az alapítvány bizonytalannal mindig sok kritikának lesz kitéve: mert a bírálónak mindig jogában áll csupán egy szempontból kritizálni, de az alapítványnak nem áll jogában csupán egy szempont szerint választani.” A Nobel-díj csábító gondolata egyelőre csak álmom lehet hazánkban, ma „a mindennapi ebéd áráról és a minden fertályban esedékes lakberről” lehet csak gondoskodni. Már korábban¹⁰ megállapította, hogy hazánk „a nagy tehetségek és sivár közöny hona; s tehetségeink összetörnek a Politika végleteiben, a klikkek hálójában, a megalkuvások útvesztőiben, melyektől anyagi eszközök híján nem bírják magukat függetleníteni.” Ezért a kuratórium – a végrendelet szellemében – az anyagi segítséget, a díjazást nem köti semmiféle politikai feltételhez, csak a magasabb színvonalú magyar irodalom megalkuvás nélküli támogatását tarja feladatának. Megerősíti azt, hogy a különböző irányzatokhoz tartozó írók tehetségének, munkásságának megítélésében pártatlan marad, hiszen a Baumgarten-díj nem szétválasztó, hanem egyesítő erő akar lenni a literatúrában. A magyar kultúra egységének megóvása érdekében az elszakított részek tehetséges magyar íróit is segíteni akarja, mert az az álláspontja, hogy a magyar író fogalma túlmutat a magyar állampolgár fogalmán.

A „PÖRÖS ATYAFIAK” TÁMADÁSA

A Magyar Hírlap¹¹ már a temetés napján jelzi, hogy a szóbeszéd szerint Baumgarten Ferenc legközelebbi rokonai fontolgatják a végrendelet megtámadását. Ezeket a híreket azonban megalapozatlannak tartja az újság. Veszélyesebbnek látja azt, hogy a minisztérium – mivel nagyobb politikai ellenőrzést akar gyakorolni az évjáradékok folyósításával kapcsolatban – késleltetni fogja az alapítvány működésének megindulását. Babits és Basch is abban reménykedik, hogy a család

⁹ Babits Mihály: *A magyar író kenyere*, Pesti Napló 1929. január 19. = BAD I. 489–493.

¹⁰ Babits Mihály: *Baumgarten Ferenc és alapítóványa*, Nyugat 1927. február 1. = BAD I. 121–123.

¹¹ *Hír szerint megtámadják Baumgarten Ferenc végrendeletét*, Magyar Hírlap 1927. január 27. = BAD I. 94–95.

jómódú tagjai nem emelnek kifogást a végrendelet ellen, mert ennek végrehajtása a Baumgarten név erkölcsi súlyát is növelné. Az esetleges jogi lépésekre azonban szeretnének felkészülni: Basch Lóránt megpróbálja az alapítvány mellé állítani a család néhány tagját. 1927. április 11-én a Székesfővárosi Árvaszéken megegyezést kötöttek Baumgarten Ferenc 1919-ben elhunyt Erzsébet nevű nővérének három gyermekét képviselő édesapával, Schmidl Lászlóval. Annak ellenére, hogy a kiskorú Ernő, Erzsébet és László köteles részre nem jogosultak, a kurátorok – a minisztérium beleegyezésével – önkéntes hagyatéki adományt ígértek az árváknak, akiknek a képviselője ennek fejében – az árvaszék felhatalmazása alapján – hozzájárult ahhoz, hogy az alapítvány vezetői megkapják az örökösödési bizonyítványt.¹² Úgy tűnik, békés megoldás születik: Basch Lóránt és a közalapítványi királyi ügyigazgató április 21-én már kéri is a hagyaték átadását az alapítványnak, ezt Schmidl László is támogatja. Újabb erkölcsi sikert jelent, hogy Baumgarten Henrik, a család legtekintélyesebb tagja, a Ganz Danubius gyár elnöke májusban szerepet vállal a szerveződő alapítványi tanács munkájában. A május 4-i hagyatéki megbeszélésen azonban a két Baumgarten testvér (a bankár Sándor Dénes és a földbirtokos Ignác) jogi képviselője, dr. Bartók Ferenc ügyvéd bejelenti dr. Haller Károly közjegyzőnek, hogy megbízói a végrendeletet nem fogadják el az örökösödés alapjául, annak érvénytelenítését kérik, és a hagyatékot maguknak követelik egyharmad-egyharmad (a harmadik harmadot nővérük árváinak szánják) arányban. Ezért a budapesti Markó utcai központi járásbíróóság – mivel az érdekeltek között egyezség nem jött létre – elrendeli a hagyatéki eljárást, perre utasítja a feleket. A két felperesnek 45 napot ad arra, hogy keresetüket írásban is benyújtsák. A fivérek (augusztus 22-én iktatott) keresetlevelükben indokolják meg elhatározásukat. Szerintük testvérük „végrendelkezési képességet kizáró elmezavarban szenvedett, a végrendelet illetéktelen befolyásnak az eredménye, és a végrendeleti örökösnevezés is hibás, végrendelete nem érvényes és ezért a törvényes öröklési rend értelmében testvérei vannak hivatva az öröklésre.”¹³ A fivérek megtámadják a németországi hagyatékról intézkedő pótvégrendeletet is. Az örökhagyó személye és testamentuma ellen indított per nagy megbotránkozást váltott ki a magyar és a német írók körében. A magyar írók közül például Rákosi Jenő, Heltai Jenő, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Schöpflin Aladár, Karinthy Frigyes, a német írók részéről pedig Thomas és Heinrich Mann, Alfred Kerr, Jakob Wassermann, dr. Franz

¹² Budapest Főváros Levéltára VII. 12. b. = BAD V. 222-223.

¹³ Budapest Főváros Levéltára VII. 12. b. = BAD V. 244.

Blei, Ernst Robert Curtius, dr. Rudolf Kassner és mások tiltakoztak a bírósági eljárás, a Baumgarten Ferenc személyét sértő és becsmérő feltételezések, vádak ellen.

Kora ősszel a berlini ítélőtábla (Kammergericht) kimondja, hogy Baumgarten Ferenc épelméjű volt, végrendelete tehát érvényes: németországi (a München melletti Grünwaldban és Berlinben lévő) hagyatéka házvezetőnőjét, nem testvéreit illeti meg. A Baumgarten fivéreket pedig kötelezi a pereljárás költségeinek kifizetésére. Babitsék bíznak abban, hogy a nemzetközi felháborodás és a sajtókampány talán visszariasztja a fivéreket a pertől. A Baumgarten testvérek viszont – Basch Lóránt értesülése szerint¹⁴ – úgy próbálják maguk mellé állítani a közvéleményt, hogy megígérik, pernyerés esetén az örökséget a hazafias és vallásos irodalom céljaira engedik át. Minden erőfeszítés ellenére a Budapesti Központi Királyi Járásbíróságon szeptember 17-én a perfelvételi tárgyalással megkezdődik a hosszúnak ígérkező bírósági eljárás. A felperesek nevében dr. Bartók Ferenc ügyvéd zárt tárgyalást javasol azért, mert megbízói szerint a nyilvánosság a család érdekeit sértené, valamint a közrendet és a közérkölcsiséget veszélyeztetné. Ezt az alperesek nem támogatják, dr. Szathmáry Ödön bíró pedig elutasítja a kérelmet. A törvényszék arra kötelezte a fivéreket, hogy adjanak be olyan dokumentumokat, orvosi igazolásokat, melyekkel testvérük elmezavarát bizonyítani tudják. A következő hónapokban megváltozik a pörös atyafiak álláspontja. A fivéreket a kedvezőtlen nemzetközi visszhang hatására, a németországi kudarcból okulva és a várható perköltségek miatt, valamint azért, mert nem tudtak beszerezni olyan bizonyítékokat, melyek keresetlevelük állításait igazolnák, már egyezségi úton szeretnék lezárni a pert. Erre a hagyatéknak kijelölt gondnokai is hajlandóságot mutatnak. Két hónap múlva, a következő, november 17-re kitűzött tárgyaláson a felek már nem jelentek meg. Megegyezési szándékuk bejelentését a bíróság tudomásul vette, és kimondta a per szüneteltetését. A tárgyalások Babits barátjának, dr. Örfly Imre országgyűlési képviselőnek a közvetítésével kezdődtek meg, és az év végére sikeresen befejeződtek. A pörösködő atyafiak kényszerből nagyon sok engedményt tettek, végül megelégedtek már a hagyatéknak 4–5 százalékával (kb. 800 millió korona!), melyből Bartók ügyvéd honoráriumát is kifizetnék. December végén a fivéreket visszavonták keresetüket, ezzel tulajdonképpen olyan helyzet állt elő, mintha a pert meg sem indították volna. A megállapodást a főfelügyeleti jogkörrel rendelkező közalapítványi ügyigazgatóság is helyeselte, de a

¹⁴ Basch Lóránt - Babits Mihálynak, OSZK Fond III/235/27. = BAD I. 422.

főle rendelt kultuszminisztérium ezt csak a következő év márciusában hagyta jóvá. 1928 elején az alapítvány kérvényezi a járásbírósnál a hagyaték átadását, beadványukat 1928. február 9-én iktatják a hatóságnál. Ezután került sor az árváknak szánt összeg kifizetésére: 1928. március 8-án 32 000 pengőt utalt át Basch Lóránt a budapesti árvaszék gyámpénztárához.¹⁵ A hagyatéki végzés a Budapesti Központi Királyi Járásbíróság 1928. február 15-én kelt határozata alapján jogerőre emelkedett, március 26-án pedig elrendelik, hogy az ingatlant és az értékpapírokat az alapítvány nevére, a magyar írók javára jegyezzék be.¹⁶

Az alapítvány pénzügyeit, számláit a Hermes Magyar Általános Váltóüzlet, 1945 után a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, majd a bankok államosítása (1948. január 1.) után a Magyar Nemzeti Bank kezelte. Az üzletház bérleti díjaiból befolyt összegeket a jövedelmi számlán vezették, erről utalták át esetenként azokat az összegeket az évdíj és segélyszámlára, melyről a javadalmazottakat fizették.¹⁷

A család és az alapítvány közötti jogi vitát a kultuszminisztérium vezetősége is figyelemmel kísérte: a kurátorok több alkalommal tárgyaltak a minisztériumban, 1927. október 8-án Klebelsberg Kunó, a tárca vezetője is kihallgatáson fogadta őket. A perben a minisztérium és a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóság képviselőjében dr. Telegdi Róth Jenő miniszteri tanácsos az alapítvány érdekeit képviselte, mindent megtett azért, hogy Baumgarten végakarata megvalósuljon.

1928 tavaszára tehát a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány megszületésének legfőbb akadálya elhárult: végrendeleti örökösödés címén jogos tulajdonosa lett a hagyatéknak. Működését, a magyar írók anyagi segítségét azonban csak akkor kezdhette meg, ha a tevékenységét szabályozó alkotmányát, az alapító okiratot elkészítette, és azt a főfelügyeleti hatóság nevében a kultuszminiszter aláírta. Erre ismét csak újabb viták, egyeztetések után került sor, az alapítvány életbe lépésének tervezett időpontja pedig késett, sem 1928. január 18-án, sem májusában nem történt meg az első díjkiosztás. (A Nobel-díjak átadására is – a jogi viták miatt – sokat, az alapító halála után még öt esztendő kellett várni!)

AZ ALAPÍTÓ OKLEVÉL. VITA A FŐHATÓSÁGGAL

A kurátorok az alapító okiratot 1927 februárjában kezdték el fogalmazni. A működési szabályzat főbb kérdéseit Babits Osvát Ernővel,

¹⁵ OSZK Fond/145/ 20/6. = BAD I. 287.

¹⁶ Jogerős végzés, Budapest Főváros Levéltára VII. 12. b. = BAD V. 247-248.

¹⁷ OSZK Fond III/145/31/78. = BAD I. 531-532.

Gellért Oszkával, Schöpflin Aladárral és Nagy Zoltánnal beszélte meg, Basch pedig Pap Dezső szociológussal és Voinovich Gézával, a Magyar Tudományos Akadémia tagjával konzultált, valamint tanulmányozta a Nobel-alapítvány statútumait. A két kurátor egymással is több megbeszélést folytatott, de bizalmasan tanácskoztak a közalapítványi királyi ügyigazgatóval, dr. Steineker Istvánnal is. Az első 23 §-ból álló tervezet¹⁸ Babits írta gépen, és saját kezűleg javítgatta. Ezt a vázlatos anyagot – a jó szándékú kiegészítési javaslatok és a minisztérium jogkörét hangsúlyozó követelések figyelembe vételével – még többször átdolgozták, módosították a kurátorok. A 32 §-ból álló „végső” *Alapító oklevelet*¹⁹ már 1927 szeptemberében beterjesztették a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóságához, de a nem szűnő nézeteltérések, viták, az újabb és újabb minisztériumi előterjesztések miatt sokat késett a jóváhagyása. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter csak 1928. július 7-én írta alá az *Alapító oklevelet*, erről Basch július 11-én értesítette Babitsot.²⁰

Azért húzódtak több mint tíz hónapig a tárgyalások, mert egyebek között az autonómia és a főfelügyeleti jog értelmezésében, valamint a szépírók és a tudományos írók jutalmazásának kérdésében véleménykülönbség alakult ki köztük: az állam nagyobb befolyást akart gyakorolni az alapítványra, a kurátorok pedig ezt meg akarták akadályozni.

A VII számozott fejezetből és 32 §-ból álló *Alapító oklevél* szerint a miniszter főfelügyeleti joga kimerült abban, hogy a díjazandó írók névsorát a kuratóriumnak fel kellett terjeszteni hozzá, azért hogy ha „az évdíj odaítélését tartalmazó valamely határozat törvénybe, vagy törvényes jogszabályba ütközik, avagy az alapítólevél rendelkezéseivel merőben ellenkezik” (28.§.), tehát olyan író nevét tartalmazza, aki „nemzetellenes tendenciát követ” vagy „akinek működése a közrendre, vagy közerkölcsökre kétségtelen veszélyt jelent” (4.§.), annak díjazását megakadályozhassa. A tervezet 3. §-ában még csak ez a megszorító rendelkezés szerepel: „Kizáratik minden olyan író, akinek művészete nyilvánvalóan csakis politikai agitáció eszköze, vagy aki munkásságában teljesen az irodalmi divat és könnyű érvényesülés szempontjai szerint igazodik.” A „nemzetellenes tendenciát követő” írók kizárásáról szóló kiegészítő bekezdést – Basch Lóránt szerint – dr. Steineker István kívánságára írták be. Ennek a (4.) paragrafusnak a szellemében, ezt értelmezve, első fokon a kurátorok döntöttek a jelölésről, de ennek a paragrafusnak az alapján emelhetett kifogást (töröltethette a felterjesztett író nevét) a

¹⁸ Alapítólevél-tervezet, OSZK Fond III/2042/3. = BAD I. 153–160.

¹⁹ Alapító oklevél, OSZK Fond 145/1. = BAD I. 308–321.

²⁰ Basch Lóránt – Babits Mihálynak, OSZK Fond III/235/15. = BAD I. 331.

főhatóság is. Basch Lórántnak az a véleménye²¹, hogy ezt „az alapító oklevél nem nevezte kifejezetten >vétójognak<, az utólagos megsemmisítés joga, miután döntéseinket tartoztunk a közzététel előtt a felügyeleti hatósághoz felterjeszteni és attól számított harminc nap elteltével hajthattuk csak végre – miniszteri vétóként jelentkezett.” A díjak első részleteinek kifizetésére tehát csak február 1-én, a minisztérium rendelkezésére álló „gondolkodási” idő lejárta után kerülhetett sor.

Basch Lóránt

„Azt nem tudtuk elérni – írta a tárgyalásokról Basch Lóránt –, hogy magában az alapító oklevélben nyerjen megerősítést, hogy a vétójog csak jogerős bírói ítélettel megállapított tényekre alapítható.” Az alapítványi ügyvivő határozottan állította, hogy az oklevél biztosította autonómiájukat. „A kormányhatalom, a törvényesség határain belül sem közvetlenül, sem közvetve nem nyert ügyvitelünkre befolyást. Nem nyert döntéseink meghozatalára sem. Az államrezon indokolta vétójog, nem befolyásolhatta és nem is befolyásolta működését. Határozatai[nkat] nem tartoztunk *indokolni*.”

A főfelügyeleti hatóságnak az oklevél 22. §-a alapján joga lenne arra is, hogy a kurátort elmozdítsa, ha vétett az 1921. évi III. tc. ellen, vagy súlyos mulasztásokat, gazdasági visszaéléseket követett el. De ebben az esetben sem lenne kinevezési joga, mert az alapítvány szervezeti függetlenségének megóvása érdekében megerősítették a kurátoroknak a végrendeletben biztosított utódkijelölési jogát (1.§.). „A minisztérium csak azt kötötte ki (18.§. 3. bek.), hogy ez a kijelölés nyílt iratban adassék át az alapítványi ügyosztálynak, és hogy annak átvevője megtekinthesse a három jelölt nevét.”²²

A minisztérium a nyolctagú tanácsadó testületen keresztül is szerte volna csökkenteni a két kurátor hatáskörét, a testületet függetleníteni akarta a kuratóriumtól, de a tagok jelölésére és az elnök megválasztására nem volt jogosultsága. A 24. § egyértelművé teszi, hogy a testület csak véleményező szerv, javaslatai a végrehajtók döntési jogát nem korlátozzák. A tanácsadó testület nem vált a minisztérium eszközévé, bár két kérdésben korlátozhatta volna a kuratórium jogkörét. Felhatalmazást kapott arra, ha legalább öt tagja úgy véli, „hogy a kurátorok

²¹ Basch Lóránt: *A végrendelettől az első díjkiosztásig*, Kézirat, PIM V. 194/194/28. = BAD I. 184-185, 321.

²² Basch Lóránt: *A végrendelettől az első díjkiosztásig*, Kézirat, PIM V. 3820/194/28. = BAD I.321.

által kiválasztott valamely írónak évdíjban való részesítése az alapító levél rendelkezéseivel merőben ellenkezik [...] a főfelügyeleti hatósághoz felterjesztendő észrevételt tehet.” Ezzel pedig lehetőséget ad a minisztériumi vétóra. A testület a díjazás kérdésében saját hatáskörben csak abban az esetben dönthetett, ha a két kurátor között nézeteltérés alakult ki, azaz nem tudtak megegyezni a jelölt személyéről, azonban ekkor is csak a két előterjesztett indítvány valamelyikét fogadhatták el. (24. §. 2. bek.)

A minisztérium a 22.§ alapján soha nem támadott. Húsz évig a tanácsadó testület – a belső viták és a lemondások ellenére – sem került olyan éles ellentétbe a kuratóriummal, hogy a 24.§ adta lehetőséget kihasználva, a főfelügyeleti hatóságot is bevonja a vitába. Csak egyszer, 1948 végén történt meg, hogy *egy* tagja panasszal élt a felterjesztéssel szemben.

A minisztérium tudománypolitikai ügyosztálya még májusban is elégedetlen volt az *Alapító oklevéllel*, azt szerette volna elérni, hogy az alapítvány kötelezően írja elő a szépírók és a tudományos írók egyenlő arányban történő díjazását, illetve azt, hogy a tanácsadó testületben is azonos számban foglaljanak helyet a tudományok és a szépirodalom képviselői. A kurátorok kénytelenek voltak a kívánságok egy részével kiegyezni az okiratot, de mivel a mérlegelés, a kiválasztás az ő kizárólagos hatáskörükbe tartozott – tehát a felügyeleti jog keretében nem lehetett felülbírálni –, ez elsősorban csak formális engedmény volt. A kuratórium szerint tudományos szerzőket csak akkor lehet díjazni, ha – az ő megítélésük szerint – műveik „forma és stílus tekintetében irodalmi értékűek is” (4.§.). A tudomány ágának a kijelölése is az ő hatáskörükbe tartozott. Véleményük szerint mivel Baumgarten elsősorban irodalmi alapítványt hozott létre, ezért főként a szellemi tudományok művelőit, az irodalmi és művészeti kritikusokat, esszéírókat kell tudományos íróknak tekinteni, tehát – a szépírókon kívül – elsősorban őket akarták részesíteni az alapítvány jövedelméből.²³

Az alapítvány statútumainak van néhány olyan eleme, amely a sajtó, a kritikusok támadásának is célpontja lett. A nem pontosan körülhatárolt, általánosságban megfogalmazott paragrafusok egy része különböző értelmezésekre adott lehetőséget, ezek későbbi viták forrásai lettek. A végrendelet második mondatának egy része határozza meg a jutalmazás kritériumait. A legfőbb cél olyan „magyar írók hathatós támogatása, akik minden vallási, faji és társadalmi előítélettől mentesek és csakis eszményi célokat szolgálnak és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén, anyagiakban szükségét szenvednek.” Ezeket a

²³ Babits Mihály és Basch Lóránt előterjesztése a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány Alapítólevelének kiállítása tárgyában, OSZK Fond 145/1/3. = BAD I.322–327.

kikötéseket elemezve Kelevéz Ágnes – Basch Lóránt évtizedekkel későbbi írásai alapján – rámutat arra, hogy a kiválasztás bonyolult, esztétikai, morális és a humanitás szempontjából történő ítélkezést kívánt. Tehát a tehetség és szegénység, világnézetileg a vallási, faji és társadalmi kérdésekben az előítélet nélküliség, anyagi kérdésekben pedig a megalkuvás nélküli magatartás volt a jutalmazás feltétele. Ezeket a szempontokat azonban a jelölés során, a különböző tanácskozásokon nehéz volt betartani, és a kurátorok sem egyforma súllyal kezelték, a kritikusok támadásának pedig kedvelt céltáblája volt.

Az okiratban (a tervezetben és a jóváhagyottban is) szerepel a végrendelet (második mondatának) szövegét („nem a tehetség jutalmazása lebeg szemem előtt”) értelmező utólagos szó, mely – Kelevéz Ágnes szerint „egyrészt praktikusán a fiatalabb korosztály felé nyitás lehetőségét is jelenti, másrészt elvont értelemben nemcsak a múltban létrejött eredmény alapján való értékelésre ad módot, hanem egy remélt jövőkép bevonása is befolyásolja a döntést.”²⁴

Az Alapító oklevél három paragrafusában (24. §, 12. § és 4. §) szerepel a „kivételesen indokolt eset” kitétel, mely lehetővé teszi, hogy a kurátorok a tanácsadó testület tagjait is jutalmazzák; az évdíj három évre is meghosszabbítható legyen; nyomtatásban megjelent művek hiányában is lehessen díjazni.

A minisztérium az alapítvány gazdasági ügyeit a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóságon keresztül *felügyelte*, ennek igazgatója hivatalból az alapítványi tanács elnöke is volt. Ellenőrizte a gazdálkodási iratok szabályos vezetését, valamint felülvizsgálta az évdíj- és segélyszámlákat. (A jövedelmi számlát azonban nem kellett bemutatni a főhatóságnak, erről utalták ki a minisztériumnak nem tetsző írók segélyét.)

A pör lezárulta és az *Alapító okirat* állami jóváhagyása után, 1929. január 18-án – Baumgarten Ferenc halálának második évfordulóján – sor kerülhetett az alapítvány első díjkiosztására.

*Baumgarten Ferenc síremléke
a Fiumei úti sírkertben
Beck Ö. Fülöp alkotása*

(Folytatás a következő számban.)

²⁴ Kelevéz Ágnes: *Bársonyszék vagy tüzes trón. Babits presztízsváltozásai a Baumgarten Alapítvány kurátoraként*, Holmi 2002. április 457–475.